

ПСИХОЛОГІЯ ЧИТАННЯ ЛІТЕРАТУРНИХ ТВОРІВ СТАРШОКЛАСНИКАМИ

Наталія Олександрівна Михальчук

УДК 159.946.4:82 – 053.6

- **Михальчук, Н. О.** Психологія читання літературних творів старшокласниками [Текст] : дис. ... д-ра психол. наук : 19.00.07 / Наталія Олександрівна Михальчук; Нац. акад. пед. наук України, Ін-т психології ім. Г. С. Костюка. - К., 2013. – 460 с

ІНСТИТУТ ПСИХОЛОГІЇ імені Г.С. КОСТЮКА
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ ПЕДАГОГІЧНИХ
НАУК УКРАЇНИ

На правах рукопису

Михальчук Наталія Олександрівна

УДК 159.946.4:82 – 053.6

Психологія читання літературних творів
старшокласниками

19.00.07 – педагогічна та вікова психологія

Дисертація на здобуття наукового ступеня
доктора психологічних наук

Науковий консультант:
дійсний член НАПН України,
доктор психологічних наук
професор С.Д.Максименко

Київ – 2013

ЗМІСТ

ВСТУП	4
ЧАСТИНА 1. ПСИХОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ЧИТАННЯ ТА РОЗУМІННЯ ЛІТЕРАТУРНОГО ТВОРУ	22
РОЗДІЛ 1. ЧИТАННЯ ТВОРІВ ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ ЯК ПРЕДМЕТ ПСИХОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ	22
1.1. Загальна характеристика читацької діяльності	22
1.2. Читання літературних творів як діалог сучасної людини з текстом іншої культури	41
1.3. Психологічна характеристика літературного твору	51
1.4. Актуалізація текстових категорій та смислова структура художнього твору	69
1.5. Характеристика літературного твору з огляду на його діалогічну сутність	79
<i>Висновки до розділу 1</i>	91
РОЗДІЛ 2. ПРОБЛЕМА РОЗУМІННЯ ЛІТЕРАТУРНИХ ТВОРІВ В ПСИХОЛОГІЇ	95
2.1. Характеристика феномену розуміння в наукових дослідженнях	95
2.2. Розуміння літературного твору як визначальний компонент читання	114
2.3. Роль особистісного досвіду в розумінні читачем літературного твору	134
2.4. Особливості діалогічного читання та розуміння літературних творів	140

<i>Висновки до розділу 2</i>	151
РОЗДІЛ 3. НОРМАТИВНА МОДЕЛЬ ЧИТАННЯ ТА РОЗУМІННЯ СТАРШОКЛАСНИКАМИ ТВОРІВ ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ	156
3.1. Структура діяльності старшокласників з читання літературних творів та психологічні механізми їх розуміння	156
3.2. Аспекти розуміння старшокласниками літературних творів	181
3.3. Система психолого-педагогічних впливів на старшокласників з метою фасилітації розуміння учнями творів художньої літератури	212
<i>Висновки до розділу 3</i>	227
ЧАСТИНА 2. ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ЧИТАННЯ ТА РОЗУМІННЯ СТАРШОКЛАСНИКАМИ ЛІТЕРАТУРНИХ ТВОРІВ	233
РОЗДІЛ 4. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ РОЗУМІННЯ СТАРШОКЛАСНИКАМИ ЛІТЕРАТУРНИХ ТВОРІВ	233
4.1. Стан розуміння старшокласниками творів художньої літератури	233
4.2. Розуміння старшокласниками літературних творів у педагогічно регульованій читацькій діяльності	276
<i>Висновки до розділу 4</i>	326
РОЗДІЛ 5. АКСІОПСИХОЛОГІЧНИЙ РОЗВИТОК СТАРШОКЛАСНИКІВ У ЧИТАЦЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ	333
5.1. Особливості розвитку особистості старшокласників у читацькій діяльності	333
5.2. Дослідження читацької діяльності старшокласників як психолого-аксіологічного процесу	351
5.3. Ціннісний вимір індивідуального образу світу старшокласників в читацькій діяльності	359

5.4. Становлення індивідуального образу світу старшокласників у педагогічно регульованій читацькій діяльності 373

5.5. Педагогічно регульована читацька діяльність та її психологічний супровід як чинники аксіопсихологічного розвитку старшокласників 382

Висновки до п'ятого розділу

396

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

401

ЛІТЕРАТУРА

407

ДОДАТКИ

466

ВСТУП

Актуальність проблеми. Становлення нових соціально-економічних та політичних відносин в українському суспільстві зумовило необхідність перегляду вимог до організації та реалізації навчально-виховного процесу в школі. Сучасна українська школа покликана сприяти відтворенню і подальшому зростанню інтелектуального й духовного потенціалу народу, готувати учнів до життя і праці в демократичному суспільстві. Одним із шляхів реалізації цього завдання є вдосконалення методів та засобів навчання, виявлення й запровадження таких його форм, які дозволили б успішно вирішувати як навчальні, так і виховні проблеми. У зв'язку з цим приділяється увага, зокрема, важливим з цього погляду характеристикам процесу читання літературних творів, формування в старшокласників прийомів діалогічної взаємодії з текстом. Хоча вивчалось широке коло проблем читання текстів та було проведено багато досліджень, певні моменти залишилися поза увагою дослідників. Зокрема, слід розкрити особливості й можливості педагогічного регулювання читацької діяльності старшокласників, що сприятиме не лише розумінню ними експліцитного та імпліцитного змісту творів, а й знаходженню учнями особистісного смислу, який несуть для них компоненти тексту, сприйняттю ними читацької діяльності як такої, що становить для них особистісну цінність.

З огляду на останнє твердження постає ще одна проблема, яка має бути досліджена в даній роботі. Так, ми вважаємо за доцільне емпіричним шляхом виокремити ті особистісні якості, які сприяють продуктивності читацької діяльності та набуттю нею вищевказаної ціннісної значущості. При цьому на особливу увагу має заслуговувати досі недосліджене питання впливу особистісного досвіду на розуміння старшокласниками літературних творів та знаходження завдяки цьому особистісних смислів. У свою чергу, якщо взяти до уваги думку Д.О.Леонтьєва, а саме те, що сутність оточуючої індивіда дійсності є емотивною складовою образів сприйняття й уявлення суб'єктом відповідних

об'єктів та явищ, і це відображуватиме так званий „життєвий смисл” для особистості, то виникає потреба в уточненні поняття „розуміння учнем літературного твору”, доповненні переліку відомих психологічних механізмів такого розуміння, виділенні аспектів розуміння та розкритті психолого-педагогічних впливів вчителя на старшокласників, спрямованих на фасилітацію розуміння учнями творів художньої літератури.

Розв'язуючи це завдання, ми вважаємо за необхідне звернутися до практики навчання в загальноосвітній середній школі. Її аналіз свідчить про наявність низки суперечностей, які існують:

- між об'єктивними процесами, що відбуваються в освітній царині країни (зміна парадигми навчально-виховного процесу школи, входження в Європейський освітній простір тощо), і неспроможністю школи своєчасно й адекватно реагувати на ці зміни (упроваджувати новий зміст навчання, новітні освітні та інформаційні технології, нові стратегії педагогічної взаємодії);
- між наявністю об'єктивних умов для вияву активності, ініціативності та самостійності вчителів на уроках і відсутністю навчальних моделей та програм, що орієнтуються на впровадження інноваційних принципів, творчих підходів до пояснення та тлумачення навчального матеріалу;
- між усвідомленням багатьма учителями потреби у впровадженні новітніх форм роботи на уроках і недостатнім опрацюванням науково-методичних та психолого-організаційних засад їх розробки та впровадження;
- між розумінням вчителями необхідності впровадження нових форм роботи на уроках і невмінням педагогів сформулювати необхідні настановлення для школярів, відсутністю спеціальної цілісної системи для підготовки вчителів до виконання такого роду діяльності.

Потреба в розв'язанні цих суперечностей зумовлює необхідність розробки та впровадження у навчальний процес загальноосвітніх середніх шкіл нових освітніх

моделей та технологій, які б забезпечували не лише набуття школярами певних предметних знань, умінь та навичок, а й особистісний розвиток учнів. Зокрема, вчителям слід орієнтуватися на психологічні механізми розуміння старшокласниками творів, адже складові таких механізмів у випадку їх ефективного опанування стають психологічними новоутвореннями особистості школярів. Але, як показує досвід, сьогодні в процесі викладання зарубіжної літератури психологічні закономірності читацької діяльності учнів враховуються недостатньо, вчителі здебільшого акцентують увагу на засвоєнні школярами експліцитного змісту художніх творів, і це призводить до того, що потенціал останніх реалізується недостатньо, цілісного розуміння старшокласниками творів не відбувається, а, отже, помітних зрушень в плані особистісного розвитку учнів не спостерігається.

Розробка ж інноваційних програм, зорієнтованих на підтримку активних, випереджальних стратегій поведінки, організація системи психологічного консультування, що сприяла б формуванню цілісної системи життєвого орієнтування, усвідомленню та ідентифікації життєвих сенсів, цінностей та завдань у різних сферах діяльності, є способом збагачення особистісного потенціалу старшокласників, що сприяє їх ефективній самореалізації. Це і визначає позицію, реалізовану в межах даного дисертаційного дослідження, – вихід у нове методологічне обґрунтування читацької діяльності як процесу набуття старшокласниками особистісних цінностей та смислів.

Міра наукової розробленості проблеми. Аналіз вітчизняної та зарубіжної наукової літератури показує, що є чимало праць з проблем читання та розуміння текстів. Дослідження за цією проблематикою присвячені переважно окремим теоретичним чи експериментальним темам, а ґрунтовне цілісне вивчення стосується читання наукових текстів (але художній твір має свою специфіку, тому повинен бути предметом спеціального вивчення). У суміжних напрямках досліджень в галузі педагогічної та вікової психології, загальної психології

висвітлювалися окремі дотичні до даної проблеми питання, які можна об'єднати в кілька блоків.

Так, у працях Р.Андерсона, Я.Ф.Андрєєвої, А.А.Андрієвської, А.В.Антонова, В.Ф.Асмуса, Р.Барта, М.М.Бахтіна, А.Біне, В.В.Блудової, А.А.Брудного, А.В.Брушлинського, Л.С.Виготського, Г.Г.Граник, Л.П.Доблаєва, Т.М.Дрідзе, Л.Г.Жабицької, М.І.Жинкіна, В.В.Знакова, Дж.Келлі, В.В.Клименка, А.Б.Коваленко, Т.М.Косми, Г.С.Костюка, Є.П.Крупника, Д.О.Леонтєва, О.О.Леонтєва, Ю.М.Лотмана, В.О.Моляко, Є.І.Пассова, В.Д.Потапової, М.О.Рубакіна, М.М.Рубінштейна, С.Л.Рубінштейна, В.Ф.Сатінової, Р.Ю.Таращанської, Н.В.Чепелевої, Т.Д.Щербан досліджено структурні компоненти читацької діяльності, такі як суб'єкт, процес, предмет, умови, способи, дії, результати. Ці вчені розглядають читання як вид комунікативно-пізнавальної діяльності.

Глибокий шар проблем специфіки і розвитку читацьких здібностей представлено в роботах Л.І.Беляєва, Г.Г.Граник, Л.П.Доблаєва, Р.Р.Каракозова, О.І.Никифорової, Н.В.Чепелевої. Зокрема, Н.В.Чепелева дослідила проблему впливу текстових засобів на процеси сприймання та розуміння наукового тексту з огляду на його структурно-сміслову організацію та провела комплексне дослідження читацької компетенції як найважливішого фактору, що визначає продуктивність читання. Досліджуючи читання як вид діяльності, О.І.Никифорова виокремлює три рівні розуміння літературних творів: перший – це безпосереднє сприймання твору; другий – це розуміння змісту літературного твору; третій – оцінювання твору з боку його формальних ознак. Хоча це далеко не вичерпний перелік рівнів розуміння. Адже останнє може досягатися з урахуванням особливостей життєвого шляху автора, закономірностей літературного процесу в ту чи ту історичну добу та ін.

У працях В.П.Беляніна, В.О.Бородіної, Т.М.Дрідзе, Л.Г.Жабицької, В.І.Скрипника, Н.В.Чепелевої ґрунтовно досліджено дискурсивні механізми

тексту. Зокрема, Н.В.Чепелева вказує на те, що побудова моделі діалогічного читання літературного твору та досягнення його адекватного розуміння залежать від: цілісності й зв'язності твору, внутрішньої його організації; композиційної структури зв'язного твору; комунікативної чіткості стилю автора; змісту контексту, прихованого за текстом; моделі аналізу дискурсу твору.

Прийоми мисленнєвої переробки змісту твору та засоби смислового аналізу тексту проаналізовано в роботах Я.Ф.Андрєєвої, Л.П.Доблаєва, М.І.Жинкіна, З.І.Кличнікової, С.Д.Максименка, І.Ф.Неволіна та ін. Більшість дослідників (С.О.Васильєв, Г.Г.Граник, Л.П.Доблаєв, М.С.Маковецький, Н.В.Чепелева та ін.) підкреслюють, що однією з умов ефективності читання є оволодіння читачем прийомами роботи з текстом, а також уміння проводити його смисловий аналіз. Дослідники вважають, що проблема опанування прийомів смислового аналізу тексту набуває особливого значення, зокрема, для розуміння текстів наукового змісту.

Недостатньо уваги в науковій літературі приділено порівняльному аналізу зарубіжних і вітчизняних підходів до окреслення психологічних механізмів читання як специфічного виду пізнавально-комунікативної діяльності. Залишаються недостатньо з'ясованими питання розуміння старшокласниками творів художньої літератури. Зокрема, у наукових працях не розкрито, з одного боку, чи розуміння літературного твору учнем впливає на розвиток його читацьких здібностей, і, з іншого боку, – якою мірою розуміння залежить від індивідуальних особливостей читача, особистісного досвіду школяра, від рівня розвитку його пізнавальних процесів та особистісних якостей тощо. Також потребує спеціального вивчення питання формування ціннісно-смислової сфери особистості школяра в читацькій діяльності (як педагогічно регульованій, так і здійснюваній самостійно), проблема виокремлення тих індивідуальних якостей учнів, які можуть розглядатися як характеристики аксіопсихологічного розвитку старшокласників в процесі читання художньої літератури тощо.

До того ж, не досить представленим в науковій літературі є аналіз педагогічно регульованої читацької діяльності саме на уроках зарубіжної літератури. Так, залишається не розробленою цілісна модель педагогічно регульованої читацької діяльності школярів. Тут треба взяти до уваги й те, що кожен твір є культурним феноменом, а основним механізмом творчого розуміння літературного твору є смисловий діалог, який передбачає зіткнення в принципі повноправних смислових позицій, оцінок, думок тощо. Ця обставина обов'язково має бути врахована при розгляді особливостей фасилітації розуміння школярами літературних творів у педагогічно регульованій читацькій діяльності. Ця проблема також спеціально не порушувалася в наукових психологічних дослідженнях.

Таким чином, було визначено наукову проблему, важливу в теоретико-методологічному плані та актуальну в практичному. Ця проблема полягає в тому, щоб побудувати цілісну нормативну модель читацької діяльності літературних творів учнями старшого шкільного віку та її емпірично перевірити. Потрібне подальше вдосконалення методів дослідження, які можна було б застосувати щодо вивчення системи психолого-педагогічних детермінант розуміння старшокласниками літературних творів у межах педагогічно регульованої читацької діяльності, психологічних умов фасилітації розуміння школярами творів на уроках зарубіжної літератури, розробка психолого-педагогічних впливів вчителя на старшокласників з метою навчання останніх читати твори художньої літератури, набуваючи при цьому особистісних смислів, а також забезпечуючи активний саморозвиток особистості школярів в читацькій діяльності, як педагогічно регульованій, так і здійснюваній самостійно. Останню слід розглянути як ціннісний процес з позицій аксіологічної психології особистості.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тему дисертаційного дослідження затверджено на засіданні Вченої ради Інституту психології імені Г.С.Костюка НАПН України (протокол № 1 від 29 січня 2004

року) та узгоджено в Раді з координації наукових досліджень в галузі педагогіки та психології НАПН України (протокол № 3 від 20 березня 2007 року). Вибраний напрямок дослідження входить до комплексної теми лабораторії психології навчання Інституту психології імені Г.С.Костюка НАПН України „Психологічні чинники самодетермінації особистості в освітньому просторі” (державний реєстраційний номер 0109U000558).

Об’єктом дослідження було обрано читання старшокласниками літературних творів та педагогічне регулювання цієї діяльності.

Предмет дослідження – психологічні характеристики та закономірності організації читацької діяльності, які визначатимуть активний розвиток та саморозвиток старшокласників, збагачення ціннісно-сміслової сфери їх особистості.

Мета дослідження: побудувати цілісну нормативну модель читання та розуміння учнями старшого шкільного віку літературних творів та розкрити шляхи наближення до реалізації цієї моделі у педагогічно регульованій читацькій діяльності.

Гіпотези дослідження:

1. Особистісна цінність читацької діяльності старшокласників досягатиметься через поєднання когнітивного, комунікативного та суб’єктно-орієнтованого її компонентів, які, в свою чергу, актуалізуватимуть мотиви діяльності, смислові конструкти та настановлення, смислові диспозиції тощо, що сприятиме не лише розумінню експліцитного та імпліцитного змісту твору, а й збагаченню ціннісно-сміслової сфери особистості.

2. Розвиток особистості старшокласників, становлення її ціннісно-сміслової сфери забезпечуватимуться за умов розуміння школярами літературних творів та знаходження ними особистісних смислів, які несуть для учнів компоненти тексту. Відповідно, найбільш ефективно вирішення проблеми розуміння

старшокласниками літературних творів може бути забезпечене через застосування вчителем психолого-педагогічних впливів, спрямованих на фасилітацію розуміння учнями творів художньої літератури. При цьому, ці впливи мають бути спрямовані на діалогічне наповнення компонентів читацької діяльності старшокласників. Цілісного ж розуміння учнями літературних творів можна досягти за умов позитивної динаміки результатів за різними аспектами розуміння (репродуктивним, раціонально-логічним, емоційно-оцінним тощо).

3. Від характерологічних особливостей особистості, зокрема розвитку її психічної ригідності-флексibilityності, залежать способи збагачення ціннісно-сислової сфери особистості в процесі читацької діяльності. Ригідні старшокласники, читаючи літературні твори, більшою мірою спиратимуться на власний особистісний досвід з метою розуміння текстової інформації, а флексibilityні – на розвинену антиципацію, високий рівень саморегуляції, уміння приймати розмірковані рішення, креативність, адекватну мотивацію досягнень, а також соціальність, зрілість й духовність. Тому врахування вчителем характерологічних якостей старшокласників, зокрема рівня сформованості їх психічної ригідності-флексibilityності, сприяє продуктивності читацької діяльності школярів та набуттю нею ціннісної значущості.

4. Читацька діяльність, що забезпечує активний розвиток старшокласників, формування ціннісно-сислової сфери їх особистості, сприятиме становленню школяра активним суб'єктом аксіогенезу, який завдяки квазіспілкуванню з автором та героями літературного твору включатиметься в духовний світ Іншого як повноправного партнера, носія істини та можливого взірця саморозвитку.

Було визначено основні завдання дослідження:

1. Обґрунтувати загальні теоретико-методологічні основи дослідження читання літературних творів як діяльності особистості та засади педагогічного регулювання цього процесу.
2. Розробити концептуальний апарат і методичний інструментарій дослідження, виокремити аспекти розуміння старшокласниками літературних творів.
3. Побудувати нормативну модель читання та розуміння старшокласниками літературних творів, яка б: а) містила характеристику основних компонентів цієї діяльності; б) розкривала зв'язки між цими компонентами.
4. Визначити можливості застосування категорії діалогу в аналізі читацької діяльності школярів, а також розробити систему

психологічних механізмів розуміння старшокласниками літературних творів.

5. Змоделювати систему психолого-педагогічних впливів вчителя на старшокласників з метою фасилітації розуміння школярами творів художньої літератури.
6. Визначити характерологічні особливості старшокласників, від яких залежать способи збагачення ціннісно-сислової сфери особистості в читацькій діяльності.
7. На основі емпіричного дослідження окреслити систему психолого-педагогічних детермінант розуміння старшокласниками літературних творів у межах педагогічно регульованої читацької діяльності.
8. Визначити та експериментально перевірити систему психологічних умов фасилітації розуміння школярами літературних творів на уроках зарубіжної літератури.
9. Емпіричним шляхом з'ясувати особливості та чинники ціннісно-психологічного розвитку особистості старшокласників з урахуванням їхньої читацької діяльності, як педагогічно регульованої, так і здійснюваної самостійно.

Методологічна основа та джерела дослідження. Методологічну основу даної роботи становлять загальні принципи психологічної науки (детермінізму, активності, розвитку, системно-структурного підходу та ін.).

Важливу роль в осмисленні феноменів читання та розуміння літературних творів відіграли положення, які розкривають зміст, структуру та психологічні особливості читацької діяльності (Л.С.Виготський, Л.Г.Жабицька, О.О.Леонтьєв, Н.В.Чепелева та ін.), ідеї психологічної теорії тексту (Р.Барт, М.М.Бахтін, Л.С.Виготський, Т.М.Дрідзе, Ю.М.Лотман, Н.В.Чепелева та ін.), особистісні характеристики читання (В.О.Бородіна, Л.П.Доблаєв, Т.М.Дрідзе, М.І.Жинкін та ін.). Неабияке значення для виокремлення компонентів читацької діяльності школярів стосовно художньої літератури мали праці, в яких розкрито структуру

та психологічні механізми діяльності та описано психологічні процеси читання (Я.Ф.Андрєєвої, А.В.Брушлинського, Л.С.Виготського, Л.Г.Жабицької, Г.С.Костюка, О.О.Леонтєєва, С.Д.Максименка, С.Л.Рубінштейна, Н.В.Чепелевої, Ю.М.Швалба та ін.). Для визначення системи психолого-педагогічних впливів вчителя на старшокласників з метою фасилітації розуміння школярами літературних творів суттєву роль відіграли праці класиків гуманістичної психології (А.Маслоу, Г.Олпорт, К.Роджерс та ін.), а також ідеї гуманістичного підходу в освіті (Г.О.Балл, М.Й.Боришевський, М.С.Бургін, А.Г.Волинець, С.Ю.Курганов, С.Д.Максименко та ін.).

Істотний внесок у розвиток психології читання та розуміння тексту зробили праці з теорії читацької діяльності (М.М.Бахтін, А.А.Брудний, А.В.Брушлинський, В.В.Знаков, А.Б.Коваленко, Г.С.Костюк, Ю.М.Лотман, С.Д.Максименко, В.О.Моляко, В.Д.Потапова, М.М.Рубінштейн, С.Л.Рубінштейн, І.М.Семенов, С.Ю.Степанов, О.К.Тихомиров, Н.В.Чепелева, Т.Д.Щербан та ін.).

Важливі орієнтири для створення нормативної моделі читання та розуміння старшокласниками літературних творів містяться в працях, присвячених з'ясуванню розвивальних функцій навчання (Л.С.Виготський, В.В.Давидов, Д.Б.Ельконін, Г.С.Костюк, О.М.Леонтєєв, С.Д.Максименко, М.Л.Смульсон та ін.), діяльнісному підходові до формування психічних функцій (Л.С.Виготський, В.В.Давидов, О.М.Леонтєєв, С.Д.Максименко та ін.), сутності процесу аксіогенезу особистості (В.О.Васютинський, М.Й.Варій, П.П.Горностай, Н.Ф.Каліна, З.С.Карпенко, М.В.Папуча, В.В.Рибалка, М.В.Савчин, В.А.Семиченко, В.О.Татенко, Т.М.Титаренко, А.В.Фурман, Т.С.Яценко та ін.), змісту та структури психологічної готовності особистості до здійснення діяльності (Н.Ю.Волянчук, К.М.Дурай-Новакова, М.І.Дяченко, Л.М.Карамушка, В.В.Клименко, Г.В.Ложкін, В.О.Моляко, Н.І.Пов'якель, В.О.Семіченко, Ю.М.Швалб, Т.Д.Щербан та ін.).

Істотне значення для обґрунтування видів діалогізму, які зумовлюють розуміння старшокласниками літературних творів, відіграли підходи, що характеризують діалог як взаємодію різних смислових позицій (М.М.Бахтін, В.С.Біблер, М.Бубер, Г.Гадамер та ін.), а також ті, що розкривають монологічні та діалогічні стратегії психологічних впливів (Г.О.Балл, М.С.Бургін, А.Г.Волинець, Г.О.Ковальов, С.Ю.Курганов).

Методи дослідження. В роботі застосовано комплекс методів:

теоретичні – категоріальний, структурно-функціональний, моделювання, аналіз, систематизація, узагальнення;

емпіричні – констатувальне дослідження, формувальний експеримент, спостереження, анкетування, інтерв'ювання, бесіда, аналіз документів, аналіз продуктів діяльності, контент-аналіз, тестування, експертна оцінка, змістово-смисловий аналіз дискурсивного мислення (за І.М.Семеновим в авторській модифікації), категоріально-нормативний аналіз, семантичний диференціал (стандартний 25-шкальний варіант аналізу розуміння тексту О.П.Журавльова та 9-шкальний особистісний диференціал О.Г.Шмельова, а також розроблені нами спеціальні варіанти семантичного диференціалу: 30-шкальний біполярний варіант СД, шкали якого орієнтують досліджуваного на оцінку різних параметрів тексту, і 24-шкальний однополярний варіант СД з такими же за змістом шкалами) та ін.;

статистичні – кореляційний, факторний та кластерний аналіз (використано комп'ютерний пакет статистичних програм Statistica '99 Edition).

На етапах емпіричного дослідження використовувалися авторські методики для школярів, що були нами розроблені та виявили свою валідність: анкети, методика визначення рівнів обґрунтування власних думок та суджень, методика визначення характеру оригінальності думки.

Організація і база дослідження: дослідження проводилось в п'ять етапів: теоретичний аналіз проблеми (2001 – 2004 р.р.), констатувальне дослідження

(2005 – 2006 р.р.), формувальний експеримент (2007 – 2010 р.р.), аналіз отриманих результатів (2011 р.), підсумковий етап (перша половина 2012 р.).

Дослідження проводилось з 2005 р. по 2010 р. з учнями 9 – 11 класів ЗОШ №№ 3, 4, 9, 11, 15, 19 м.Рівного, Шпанівської ЗОШ Рівненської області, ліцею Рівненського державного гуманітарного університету, комплексу „Освіта” Міжнародного економіко-гуманітарного університету імені академіка Степана Дем'янчука, ЗОШ № 96, НВК № 5 ім. М.П.Бойка м.Донецька, ЗОШ № 9 м.Донецька, Харцизької ЗОШ № 2 Донецької області, ЗОШ №№ 21, 101 м.Одеси. Експериментом було охоплено 6374 особи, з них – 4644 старшокласників, 298 – педагогів, 1432 – батьків.

Надійність і вірогідність результатів дослідження забезпечено методологічним обґрунтуванням вихідних положень, відповідністю методів дослідження його меті та завданням, поєднанням якісного і кількісного аналізу емпіричних даних.

Наукова новизна результатів дослідження полягає в тому, що в дисертації:

вперше: визначено аспекти (емоційно-оцінний, експресивний та ін.) розуміння старшокласниками літературних творів та досліджено психолого-педагогічні детермінанти їх розуміння учнями; емпіричним шляхом з'ясовано чинники аксіопсихологічного розвитку особистості старшокласників в читацькій діяльності (як педагогічно регульованій, так і тій, що організується самостійно). Виявлено вплив особистісного досвіду школярів та антиципації на розуміння ними творів художньої літератури. Виокремлено ті характерологічні якості учнів, які сприяють продуктивності читацької діяльності старшокласників та набуттю нею ціннісної значущості; проведено діагностику розуміння старшокласниками творів художньої літератури на рівні трьох інформативних шарів (змістово-фактуального, концептуального та імпліцитного) та інформаційних планів (когнітивного, рефлексивного, регулятивного);

дістали подальшого розвитку: підходи, що визначають структуру читацької діяльності, зокрема виокремлено основні її компоненти стосовно художньої

літератури; знання про способи збагачення ціннісно-сміслової сфери особистості в процесі читацької діяльності;

розкрито можливості застосування категорії діалогу в читацькій діяльності школярів та виокремлено види діалогізму (субординативний, координативний, особистісно-рефлексивний), обґрунтовано їх вплив на розуміння старшокласниками літературних творів;

розроблено систему психолого-педагогічних впливів вчителя на старшокласників в педагогічно регульованій читацькій діяльності з метою фасилітації розуміння школярами творів художньої літератури;

поглиблено характеристики аксіопсихологічного розвитку особистості в старшому шкільному віці.

Теоретична значущість роботи полягає: у системному розкритті концептуальних основ структурно-функціональної організації читацької діяльності особистості, обґрунтуванні змісту та виокремленні основних її компонентів стосовно художньої літератури; у побудові цілісної нормативної моделі діяльності учнів старшого шкільного віку з читання літературних творів та їх розуміння; у збагаченні уявлень про психологічні механізми розуміння старшокласниками літературних творів; у закладенні теоретичних основ дослідження розуміння старшокласниками творів художньої літератури та виокремленні видів діалогізму; в обґрунтуванні теоретичних засад та конкретизуванні психолого-педагогічних впливів вчителя на старшокласників з метою фасилітації розуміння школярами літературних творів; у деталізації змісту “літературної задачі” та окресленні її трирівневої структури (змістового, операційного та рефлексивного рівнів).

Практичне значення одержаних результатів полягає у: розробці загальної системи психолого-педагогічних впливів вчителя на старшокласників з метою фасилітації розуміння школярами літературних творів та впровадженні її в практику на матеріалі навчальної діяльності учнів з предмету „Зарубіжна

література”; методичних рекомендацій вчителям шкіл щодо використання нормативної моделі діяльності учнів старшого шкільного віку з читання літературних творів та розкритті шляхів наближення до реалізації цієї моделі у педагогічно регульованій читацькій діяльності; системи літературних задач, які слугували засобом навчання старшокласників аналізувати літературні твори; навчальних курсів та методичних семінарів, які було внесено в навчальні плани та впроваджено в процес підготовки бакалаврів та спеціалістів з практичної психології у вищих навчальних закладах, перепідготовки психологів на факультетах післядипломної освіти та на курсах підвищення кваліфікації інститутів підвищення кваліфікації педагогічних кадрів.

На підставі дисертаційного дослідження розроблено та впроваджено в практику вищих навчальних закладів систему підготовки вчителів зарубіжної літератури до навчання старшокласників розуміти літературні твори. Відповідні програми підготовки та навчальні курси „Психологія читання художньої літератури”, „Лексико-стилістичний та граматичний аналіз тексту”, „Психологічні особливості читання та розуміння літературних творів школярами” впроваджено в процес підготовки бакалаврів та спеціалістів факультету іноземної філології (спеціальностей 6.020303, 7.020303 – „Вчитель іноземної мови” та „Вчитель іноземної мови та літератури”) Рівненського державного гуманітарного університету (довідка № 11 від 25.01.2012 р.), навчальні дисципліни „Психолінгвістика” та „Психологія інтелекту” впроваджено в процес підготовки спеціалістів педагогічного факультету (спеціальність 6.010100 – „Практична психологія”) Міжнародного економіко-гуманітарного університету імені академіка Степана Дем’янчука (довідка № 01/676 від 14.02.2012 р.), навчальні курси „Психологія читання навчальної та художньої літератури учнями ЗОШ”, „Інтерпретація, аналіз та тлумачення творів художньої літератури”, „Шляхи використання рефлексивно-поетичного тренінгу в ЗОШ”, „Психологічні механізми розуміння старшокласниками літературних творів”, „Психолого-педагогічні впливи на старшокласників з метою фасилітації розуміння творів

художньої літератури”, „Фасилітація розуміння школярами творів художньої літератури в культурологічно зорієнтованому освітньому просторі”, „Характеристика літературного твору з погляду його діалогічності” впроваджено в процес підготовки спеціалістів психологічного факультету (спеціальності 7.03010201, 6.030102 – „Соціальна психологія, педагогічна психологія”) Донецького інституту управління (довідка № 02/584–37 від 14.02.2012 р.), на семінарах, які проводилися Рівненським, Донецьким та Одеським міськими управліннями освіти (довідка № 106 від 15.02.2012 р.).

Результати дисертаційного дослідження впроваджено в навчально-виховний процес ЗОШ № 3 м.Рівного (довідка № 16 від 25.01.2012 р.), ЗОШ № 4 м.Рівного (довідка № 18 від 02.02.2012 р.), ЗОШ № 9 м.Рівного (довідка № 44 від 20.02.2012 р.), ЗОШ № 11 м.Рівного (довідка № 65 від 02.02.2012 р.), ЗОШ № 15 м.Рівного (довідка № 33 від 13.02.2012 р.), ЗОШ № 19 м.Рівного (довідка № 25 від 25.01.2012 р.), ліцею Рівненського державного гуманітарного університету (довідка № 11 від 25.01.2012 р.), Шпанівської ЗОШ Рівненської області (довідка № 22 від 14.03.2012 р.), комплексу „Освіта” Міжнародного економіко-гуманітарного університету імені академіка Степана Дем'янчука (довідка № 01/676 від 14.02.2012 р.), ЗОШ № 96 м.Донецька (довідка № 28 від 29.02.2012 р.), НВК № 5 ім. М.П.Бойка м.Донецька (довідка № 09/05 – 26 від 02.02.2012 р.), ЗОШ № 9 м.Донецька (довідка № 33 від 06.02.2012 р.), Харцизької ЗОШ № 2 Донецької області (довідка № 19 від 15.02.2012 р.), Донецького інституту управління (довідка № 02/584–37 від 14.02.2012 р.), ЗОШ № 21 м.Одеси (довідка № 20/95 від 16.02.2012 р.), ЗОШ № 101 м.Одеси (довідка № 13/73 від 21.02.2012 р.), Одеського обласного інституту удосконалення вчителів при Управлінні освітою Одеської обласної державної адміністрації (довідка № 106 від 15.02.2012 р.). В практику зазначених шкіл також впроваджено постійно діючий методичний семінар для вчителів „Читання старшокласниками літературних творів в умовах культурологічно зорієнтованого навчання”.

Особистий внесок здобувача. Розроблені автором наукові положення та одержані емпіричні дані є самостійним внеском у розробку проблеми читання та розуміння старшокласниками творів художньої літератури. У 1 навчальному посібнику, написаному у співавторстві, доробок здобувача становить 40%, у 1 навчально-методичному посібнику – 60%, у 2 методичних посібниках – 50%. Розробки та ідеї, що належать співавторам, у дисертації не використовуються.

Кандидатську дисертацію на тему „Психологічні умови ефективності дискусії як форми навчальної роботи (на матеріалі курсу „Світова література”)” за спеціальністю 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія – захищено у 2001 році. Положення та висновки кандидатського дослідження у докторській дисертації не використовувалися.

Апробація результатів дисертації. Головні положення дисертації дістали своє відображення в публікаціях автора, доповідалися й обговорювалися на розширених засіданнях лабораторії психології навчання (2001–2012 р.р.) та Вченої ради Інституту психології імені Г.С.Костюка НАПН України (2002–2012 р.р.). Результати роботи доповідалися автором на 78 конференціях: Міжнародних науково-практичних форумах: „Гуманітарна парадигма розвитку освітніх та економічних процесів у світлі концепції європейської безпеки” (Краков, 2002); „Сучасний гуманізм і психологічні проблеми освіти” (Рівне, 2003); „Концепція розвитку галузі фізичного виховання і спорту в Україні” (Рівне, 2003); „Економічні та гуманітарні проблеми розвитку суспільства в третьому тисячолітті” (Рівне, 2003); „Україна на шляху до європейської спільноти в умовах Помаранчевої революції” (Київ, 2005); „Формування громадянського суспільства в контексті Європейської інтеграції” (Краков, 2005); „21 століття: Наука. Технологія. Освіта” (Мукачево, 2007); „Психология 21 века. Актуальные проблемы и тенденции развития” (Москва, 2007); „Проблеми психології спілкування” (Рівне, 2007); „Професійна психологія: реалії та перспективи розвитку” (Луцьк, 2008); „Наука, освіта, суспільство очима молодих” (Рівне,

2008–2010, 2012); „Особистісні та ситуативні детермінанти поведінки і діяльності людини” (Донецьк, 2008); „Практична психологія у міждисциплінарному аспекті: проблеми та перспективи” (Дніпропетровськ, 2008); „Dni Nauki, 2008: Europejskie Kolegiumy Polskich I Ukraińskich Uniwersytetów” (Lublin, 2008); „Якість вищої мовної освіти: шляхи вдосконалення організації і проведення педагогічної практики студентів-філологів” (Горлівка, 2009); „Пріоритети сучасного германського та романського мовознавства” (Луцьк, 2009); „Актуальні проблеми філології” (Острог, 2009); „Актуальні проблеми дослідження та викладання мов і літератур світу” (Рівне, 2009); „Освіта, наука та самореалізація молоді” (Рівне, 2009); „Концепція розвитку галузі фізичного виховання і спорту в Україні” (Рівне, 2009); „Личность и общество: проблемы философии, психологии и социологии” (Пенза, 2010); „English Learning in the Context of the Long-life Education” (Рівне, 2010, 2012); „Актуальні проблеми практичної психології” (Херсон, 2009, 2010); „Актуальні проблеми сучасної філології” (Рівне, 2010); “Розвивальне навчання та Школа діалогу культур – можливості взаємодоповнення” (Луцьк, 2011); „Здоров’я, освіта, наука та самореалізація молоді” (Луцьк, 2011); „Личность в экстремальных условиях и кризисных ситуациях жизнедеятельности” (Владивосток, 2011); „Сучасні проблеми екологічної психології (розвиток психологічної теорії і практики в умовах екологічних і соціотехнічних ризиків)” (Київ, 2011); “Міжкультурна комунікація: Мова – Культура – Особистість” (Острог, 2012); „Пріоритети германського і романського мовознавства” (Луцьк, 2012); Всеукраїнському конгресі психологів (4 з’їзд Товариства психологів України (Київ, 2005)), а також Всеукраїнських науково-практичних конференціях: „Соціально-психологічні детермінанти трансформування гендерних стереотипів в умовах сучасного суспільства” (Рівне, 2003); „Актуальні проблеми викладання іноземних мов у вищих технічних навчальних закладах освіти” (Донецьк, 2004); „Сучасний гуманізм та вища освіта” (Острог, 2004); „Слов’янська та германська лексикографія і проблеми перекладу: сучасний стан і перспективи” (Житомир, 2004); „Проблеми викладання іноземних мов у ВНЗ” (Донецьк, 2004);

„Трансформація вищої освіти в простір Європейської інтеграції” (Луцьк, 2004); „Проблема розвитку особистості” (Рівне, 2004); „Переклад у 21 столітті” (Харків, 2005); „Актуальні проблеми філології та перекладознавства” (Хмельницький, 2005); „Сучасні проблеми лінгвістики та навчання іноземних мов у контексті Болонського процесу” (Хмельницький, 2005); „Сучасні проблеми середньої освіти” (Рівне, 2005); „Актуальні проблеми педагогіки та психології” (Острог, 2005); „Мова і культура” (Київ, 2005, 2009, 2010, 2011, 2012); „Актуальні проблеми науково-методичного забезпечення освітньої практики в системі післядипломної педагогічної освіти” (Житомир, 2006); „Психосоціальний розвиток особистості: формування життєвих перспектив” (Рівне, 2007); „Психологічна допомога особистості: сучасний стан та перспективи розвитку” (Рівне, 2008, 2010); „Інформаційні технології в професійній діяльності” (Рівне, 2009); „Соціокультурні та етнолінгвістичні проблеми галузевого перекладу в парадигмі євроінтеграції” (Київ, 2009); „Психологічна допомога особистості в різних умовах соціалізації” (Переяслав-Хмельницький, 2012); Міжрегіональних науково-практичних семінарах та конференціях: „Особистісна орієнтація як провідний напрям удосконалення освіти” (Вінниця, 2004, 2005); „Особистісно орієнтована психологія і шкільна освіта” (Малин, 2007); „Український етнос: минуле, сьогодення, майбутнє” (Рівне, 2009); “Освіта регіону: Політологія, психологія, комунікації” (Рівне, 2010); „Людиноцентризм як основа гуманітарної політики України: освіта, політика, економіка, культура” (Київ, 2011); „Педагогічна Компаративістика – 2011: компаративіські підходи підтримки та розвитку обдарованості” (Київ, 2011), щорічних звітних наукових конференціях Рівненського державного гуманітарного університету (2002–2012 роки).

Публікації. Результати дисертаційного дослідження викладено у 130 друкованих працях: 2 монографіях, 5 посібниках (з них 2 – з грифом МОН молодьспорту України), 12 навчальних програмах, 43 статтях у наукових фахових виданнях, 68 тезах наукових форумів, конференцій, симпозіумів, семінарів.

Структура дисертації зумовлена логікою дослідження і складається зі вступу, п'яти розділів, висновків, списку використаних джерел (602 найменування, з них 72 – іноземними мовами), 19 додатків на 111 сторінках. Основний зміст дисертації викладено на 406 сторінках. Робота містить 11 таблиць на 6 сторінках та 2 рисунки на 1 сторінці.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

Підведення підсумків дисертаційного дослідження дозволило сформулювати наступні висновки:

1. На базі теоретичного та експериментального дослідження розкрито концептуальні основи читацької діяльності як психолого-аксіологічного процесу. Ми виходили з прийнятого в науковій літературі положення, за яким читацька діяльність містить пізнавальні та комунікативні компоненти. Педагогічно регульовану читацьку діяльність ми розглядаємо як таку, що здатна створити найбільш позитивні умови для розвитку аксіопсихіки особистості старшокласника. Ця діяльність сприяє становленню індивідуального образу світу старшокласників, досягненню ними такого рівня особистісного розвитку, на якому вони здатні до саморозвитку свого пізнання на основі сформованої системи цінностей та смислів. Завдяки цьому читацька діяльність (чи то педагогічно регульована, чи організована самостійно) сприятиме становленню старшокласника активним суб'єктом аксіогенезу.

2. Розуміння особистістю літературного твору описується нами через емпатію – мисленнєве входження в ту чи іншу ситуацію твору – та мовленнєву інтерпретацію контексту. В останньому аспекті розуміння виступає у вигляді

діалогу з твором, квазіспілкування з автором та героями твору, відображення тексту за допомогою мовленнєвого висловлювання (у зовнішній чи внутрішній його формах), переоцінки твору в новому, самостійно побудованому контексті. Останнє визначається через механізми розпізнання та реконструкції твору та знаходження учнями особистісних смислів компонентів тексту. Розуміння твору також передбачає усвідомлення того смислу, що був закладений автором твору, можливостей інтерпретації тексту із співвіднесенням з репрезентованою у творі культурою, зокрема з тою історичною епохою, коли був написаний твір, а також процесів перенесення системи знань людини, читацького та особистісного досвіду на певний конкретний літературний твір.

3. Розроблено нормативну модель читання та розуміння старшокласниками літературних творів. Виділено компоненти читацької діяльності учнів стосовно художньої літератури та розкрито їх зміст, а також висвітлено роль та місце мотиваційних та смислових доменів (таких, як „смісловий конструкт”, „сміслові настановлення”, „сміслова диспозиція”, „особистісний смисл”) у читацькій діяльності старшокласників. Розкрито можливості застосування категорії діалогу в аналізі читацької діяльності школярів та виокремлено види діалогізму, які зумовлюють розуміння старшокласниками літературних творів, виокремлено психологічні механізми та аспекти розуміння школярами творів, розроблено систему психолого-педагогічних впливів вчителя на старшокласників з метою фасилітації розуміння учнями творів художньої літератури.

4. На основі аналізу наукової літератури щодо змісту та особливостей організації читацької діяльності розкрито її структуру та визначено компоненти читацької діяльності стосовно художньої літератури, а саме: когнітивний, комунікативний і суб’єктно-орієнтований компоненти.

Виокремлено види діалогізму, які зумовлюють розуміння старшокласниками літературних творів: субординативний, координативний і особистісно-рефлексивний діалогізм.

5.Окреслено систему психологічних механізмів розуміння школярами літературних творів. Механізми емпатії, рефлексії, антиципації, фасилітації було доповнено певними складовими. Також виокремлено механізми аперцепції, проєкції, ейдетизму, ідентифікації, інтроекції та обґрунтовано їх зміст.

6.Розроблено концептуальний апарат і методичний інструментарій дослідження розуміння старшокласниками літературних творів. Виокремлено п'ять аспектів розуміння: репродуктивний, раціонально-логічний, емоційно-оцінний, експресивний та соціо-культурний.

Модифіковано метод змістово-сислового аналізу дискурсивного мислення для діагностики ступеня розуміння старшокласниками літературних творів. Сформульовано поняття „літературна задача”, запропоновано її трирівневу структуру та розроблено систему таких задач. Визначено критерії успішного розуміння старшокласниками літературних творів.

7.Створено систему психолого-педагогічних впливів вчителя на старшокласників з метою фасилітації розуміння школярами творів художньої літератури. Цю систему утворюють два комплекси формувальних заходів – змістового та рефлексивного характеру. До комплексу впливу змістового характеру належать основні та допоміжні методи. Основним засобом змістового впливу ми вважали розроблений нами метод рефлексивно-поетичного тренінгу. Серед формувальних впливів допоміжного характеру особливе значення ми відводили відвідуванню драматичного театру та ін. Дана система психолого-педагогічних впливів була спрямована на розумове, моральне та естетичне виховання особистості школяра.

8.Розроблену систему психолого-педагогічних впливів вчителя на учнів успішно апробовано на уроках зарубіжної літератури в старших класах середніх шкіл. Визначено, що психолого-педагогічними детермінантами розуміння старшокласниками творів художньої літератури у межах педагогічно регульованої читацької діяльності є: а) підготовленість школярів до сприймання та розуміння

літературних творів, позитивна мотивація їхньої навчальної діяльності; б) підготовленість вчителів та старшокласників до спільної творчої діяльності; в) застосування вчителем методів активного навчання школярів та створення умов для виникнення когнітивного дисонансу; г) орієнтація старшокласників на суб'єкт-суб'єктну взаємодію; д) фасилітація з боку вчителя розуміння старшокласниками творів художньої літератури; е) стимулювання вчителем розвитку когнітивної складності особистості старшокласників; ж) оволодіння учнями прийомами ефективної комунікації тощо.

9. Експериментально підтверджено, що особистісна цінність читацької діяльності старшокласників досягатиметься через поєднання когнітивного, комунікативного та суб'єктно-орієнтованого її компонентів, які, в свою чергу, актуалізуватимуть мотиви діяльності, смислові конструкти та настановлення, смислові диспозиції тощо, що сприятиме не лише розумінню експліцитного та імпліцитного змісту твору, а й збагаченню ціннісно-смислової сфери особистості. Враховуючи вікові особливості розвитку особистості учнів в старшому шкільному віці, доповнено структуру аксіопсихіки старшокласників. До психічних інтенціональностей школярів ми відносимо особистісний досвід та смисложиттєві орієнтації, до проявів інтерсуб'єктних взаємодій – відповідно соціальність, зрілість, духовність, вміння приймати розмірковані рішення, антиципацію, креативність, загальну, творчу та інтелектуальну активність тощо.

10. Визначено, що психологічними умовами фасилітації розуміння старшокласниками творів художньої літератури постають: активізація, завдяки стимулювальним діям вчителя, мислення школярів; удосконалення їхніх мисленнєвих операцій; формування критичного ставлення до своєї точки зору та думок інших суб'єктів навчальної взаємодії; розвиток здатностей розуміти та усвідомлювати висловлювання партнерів по спілкуванню, обґрунтовувати власні судження, ставити запитання, формулювати сумніви, вносити нові ідеї та пропозиції, висловлювати нетрадиційні, оригінальні, унікальні думки, проявляти

толерантність як до партнерів по комунікації, так і до представників інших культур (автора твору, героїв тощо), неупереджено ставитися до будь-якої інформації, використовуючи те, що є в ній прийнятним. У старшокласників експериментальних класів набули розвитку здатності до емпатії та прийняття іншої, навіть протилежної точки зору, до порівняння культурних явищ, властивих народів, мова якого вивчається, та власного народу, до уникнення стереотипів у мисленні, до усвідомлення себе суб'єктом культури, до творчого моделювання ситуацій у міжкультурному просторі, до прогнозування своїх дій, до крос-культурної взаємодії тощо.

11. У формувальному експерименті було доведено гіпотезу дослідження про те, що розвиток особистості старшокласників, становлення її ціннісно-сислової сфери забезпечуватимуться за умов розуміння школярами літературних творів та знаходження ними особистісних смислів, які несуть для учнів компоненти тексту. Відповідно, найбільш ефективно вирішення проблеми розуміння старшокласниками літературних творів може бути забезпечене через застосування вчителем психолого-педагогічних впливів, спрямованих на фасилітацію розуміння учнями творів художньої літератури. При цьому, ці впливи мають бути спрямовані на діалогічне наповнення компонентів читацької діяльності старшокласників. Цілісного ж розуміння учнями літературних творів можна досягти за умов позитивної динаміки результатів за репродуктивним, раціонально-логічним, емоційно-оцінним, експресивним, соціо-культурним аспектами розуміння.

12. На основі отриманих емпіричних даних визначено, що від характерологічних особливостей особистості, зокрема розвитку психічної ригідності-флексibilityності, залежать способи збагачення ціннісно-сислової сфери особистості. Ригідні старшокласники, читаючи літературні твори, більшою мірою звертатимуться до власного особистісного досвіду з метою розуміння текстової інформації, а флексibilityні – завдяки розвиненій антиципації, високому

рівню саморегуляції, умінню приймати розмірковані рішення, креативності, адекватній мотивації досягнень, а також соціальності, зрілості й духовності. Тому врахування вчителем характерологічних якостей старшокласників, зокрема рівня сформованості їх психічної ригідності-флексibilityності, сприяє продуктивності читацької діяльності школярів та набуттю нею ціннісної значущості.

13. Емпіричним шляхом встановлено, що читацька діяльність, яка забезпечує активний розвиток старшокласників, формування ціннісно-сислової сфери їх особистості, сприятиме становленню школяра активним суб'єктом аксіогенезу, який завдяки квазіспілкуванню з автором та героями літературного твору включатиметься в духовний світ Іншого як повноправного партнера, носія істини та можливого взірця саморозвитку.

Таким чином, отримані в емпіричному дослідженні дані узгоджуються з положеннями вихідної концепції. На основі результатів дослідження сформульовано чинники аксіопсихологічного розвитку особистості старшокласників в читацькій діяльності, як педагогічно регульованій, так і тій, що здійснюється самостійно:

-здійснення вчителем індивідуального підходу до школярів з метою врахування їх характерологічних особливостей, зокрема психічної ригідності-флексibilityності, що впливає на продуктивність читацької діяльності школярів та набуттю нею ціннісної значущості;

-стимуляція вчителем загальної, творчої та інтелектуальної активності старшокласників з метою розвитку їх структури психічних інтенціональностей та проявів інтерсуб'єктних взаємодій, які наближують учня до трансцендентального духовного суб'єкта;

-врахування вчителем особливостей організації читацької діяльності старшокласників, що сприятиме не лише розумінню учнями експліцитного та імпліцитного змісту творів, а й знаходженню школярами особистісних смислів,

який несуть для них компоненти тексту, сприйняттю ними читацької діяльності як такої, що становить для старшокласників особистісну цінність.

Даним дослідженням проблема вивчення читання художньої літератури як психолого-аксіологічного процесу не вичерпується. На окремий аналіз заслуговують якісні характеристики читацької діяльності, які орієнтують особистість на досягнення соціально значущих цілей, уникнення конфліктів та невдач у процесі адаптації людини до незвичних умов соціального середовища, сприяють збереженню здоров'я індивіда. Проведене в дисертації дослідження виявило психолого-педагогічні детермінанти, психологічні механізми та умови, на основі яких може бути розгорнута цілісна інноваційна система фасилітації розуміння особистістю творів художньої літератури як у загальноосвітній середній школі, так і у вищих навчальних закладах. Розробка такої системи становить перспективу подальших досліджень.

ЛІТЕРАТУРА

340. Найдёнова Л.А. О рефлексивном аспекте индивидуального и совместного решения творческих задач // Человек – творчество – компьютер : тезисы доклада к VIII международному конгрессу по логике, философии и методологии науки / Л.А. Найдёнова, М.И. Найдёнов. – М., 1987. – Ч. 1. – С. 175–179.
341. Найдёнов М.И. Групповая рефлексия в решении творческих задач при различной степени готовности к интеллектуальному труду : дис. ... кандидата психол. наук : 19.00.03, 19.00.01 / Михаил Иванович Найдёнов. – К., 1989. – 239 с.